

*Aproximació a l'estudi de
l'emigració en el municipi
d'Artà (de l'inici del segle
XIX a mitjans del segle XX)*

Antoni Quetglas

Mayurqa (2006), 31:
325-339

APROXIMACIÓ A L'ESTUDI DE L'EMIGRACIÓ EN EL MUNICIPI D'ARTÀ (DE L'INICI DEL SEGLE XIX A MITJANS DEL SEGLE XX)

Antoni Quetglas Cifre

RESUMEN: La emigración es uno de los fenómenos más importantes de la época contemporánea en las Islas Baleares. Gracias al trabajo de un buen número de historiadores, dirigidos por los doctores Sebastià Serra Busquets y Antoni Marimon Riutort, el estudio del tema migratorio se ha desarrollado mucho en las últimas décadas. A pesar de todas las aportaciones hechas, este no es un tema cerrado. Faltan aún muchos estudios, sobre todo a nivel local, para conocer mejor este fenómeno histórico. Este artículo pretende aportar nuevos datos, estudiando el municipio de Artà. Un municipio situado en la comarca de Llevant, con una estructura económica y social muy ligada a la tierra, que determinará el proceso migratorio.

PALABRAS CLAVE: época contemporánea, Islas Baleares, proceso migratorio, Artà.

ABSTRACT: Immigration is one of the most important phenomena at present in the Balearic Islands. Progress in studying the subject has been achieved through work by an array of historians, spearheaded by Sebastià Serra Busquets and Antoni Marimon Riutort, in recent decades. However, the subject is still open and many more studies, especially at a local level, need to be conducted to better understand this historical phenomenon. This article seeks to provide new data by studying the municipality of Artà in the Llevant district, with its economic and social structure closely linked to agriculture, which determines the migratory process.

KEY WORDS: At present, Balearic Islands, immigration, Artà.

INTRODUCCIÓ

El fenomen migratori a Mallorca, ha estat objecte de molts d'estudis durant els darrers vint anys. El grup d'investigació encapçalat pel doctor Sebastià Serra Busquets, professor d'Història Contemporània de la UIB, ha contribuït força a aquesta qüestió. Podem citar entre d'altres els treballs de Sebastià Serra, Antònia Ripoll, Antoni Marimon i Joan Buades.

A finals del segle XVIII a les Balears comença un procés migratori que durarà fins a mitjan segle XX. Aquest fenomen és característic i comú a tot el continent europeu i especialment a la zona mediterrània.

L'emigració mallorquina durant l'època contemporània és dirigeix cap a Amèrica, Algèria i el centre d'Europa (especialment França). El doctor Serra estableix una sèrie de característiques bàsiques de l'emigració a Mallorca (Serra 1998, 11-97) que són comunes a tots els pobles de l'illa, si bé, hi ha factors que afecten llocs determinats. Les característiques serien:

1. Contingent relativament nombrós.
2. Fenomen de llarga durada, d'uns 150 anys.
3. L'emigració tindrà conseqüències econòmiques, socials, culturals i polítiques molt importants.
4. Significa una sortida d'excedents demogràfics.
5. La voluntat de millora socioeconòmica, davant les escasses possibilitats d'ascens dins la societat illenca.
6. Aquesta migració es presenta generalment com a temporal, amb el desig de retornar a l'illa.

Pel que fa a les causes generals, aquestes serien:

1. El caciquisme, els jornals baixos, les plagues i la misèria en constitueixen les causes econòmiques i polítiques.
2. Factors psicològics, hi ha una necessitat de millora social.
3. L'intent d'evitar el servei militar i les guerres en què participà l'Estat espanyol.

Els emigrants mallorquins es distribuïren per tot el continent americà, especialment a la zona de Centreamèrica (Mèxic), les Antilles (Cuba i Puerto Rico) i Amèrica del Sud (Argentina, Uruguai i Xile). En aquests llocs s'establiren segons el lloc d'origen, així els sollerics i artanencs emigraren sobretot a Puerto Rico; els andritxols i calvianers a Cuba; els felanitxers i pollencins a l'Argentina i els valldemossins a l'Uruguai. A Europa destaca l'emigració dels sollerics i fernalutxencs, i en menor mesura, dels habitants de s'Arracó.

En tots aquests llocs, els balears s'organitzaren entorn de societats de socors i associacions per poder mantenir les seves tradicions i arrels.

El doctor Serra va establir tres grans etapes de caràcter molt general per explicar l'emigració mallorquina (Serra 1998, 11-97). Aquestes es basen en diferents variables com la conjuntura política, social i econòmica tant de l'Estat espanyol com d'Europa, les traves i facilitats de la política migratòria dels països receptors o els grans corrents migratoris europeus, especialment els mediterranis. Serien les següents:

1. Des del darrer terç del segle XVIII fins als anys vuitanta del segle XIX.
2. Des dels anys vuitanta del segle XIX fins als anys trenta del segle XX.
3. Des dels anys quaranta fins als anys cinquanta/seixanta del segle XX.

Com exposa el professor Serra, els inicis del moviment migratori es donen a finals del segle XVIII. Durant el regnat de Carles III, els habitants de l'antiga Corona d'Aragó (Catalunya, Aragó, País Valencià i les Illes Balears) obtenen el permís reial per poder comerciar i traslladar-se legalment a Ultramar. A partir d'aquí es comencen a donar contactes comercials cada vegada més intensos entre Mallorca i Amèrica.

A partir dels anys trenta del segle XIX comença un procés migratori cap al continent americà que no s'aturarà fins als anys cinquanta del segle XX.

Els mallorquins establerts als diferents països americans cercaran fórmules per mantenir la cohesió social i el record de l'illa. Es crearen moltes societats recreatives i de socors mutu, com *La Roqueta* (Montevideo, Uruguai), *La Sociedad Balear de Beneficencia* (l'Havana, Cuba), el *Centro Balear* (Buenos Aires, Argentina), entre d'altres.

Aquesta emigració marcarà molt la vida dels mallorquins i serà un dels temes més presents en la societat illenca durant més d'un segle.

APROXIMACIÓ A LA SITUACIÓ D'ARTÀ DE PRINCIPIS DEL SEGLE XIX FINS A LA PRIMERA MEITAT DEL XX

La vila d'Artà es caracteritza durant tot el segle XIX i principis del segle XX, per trobar-se entre un dels pobles més latifundistes de Mallorca, amb totes les conseqüències socials que se'n deriven.

Fins a mitjan segle XIX la propietat de la terra es trobava en mans de la noblesa. Així, devers 1818, el marquès de Bellpuig i els comtes de Montenegro i d'Aiamans posseïen dues tercers parts de la terra del terme. Però a partir de la segona meitat del XIX es produeix el trencament i la fragmentació d'algunes de les explotacions senyoriales, així i tot es manté en gran mesura la gran propietat. Segons l'estudi de Jaume Alzina, al terme d'Artà el trencament dels latifundis sols afecta unes quantes possessions, la majoria conservaran la seva extensió (Alzina 1993), si bé es donarà una substitució de propietaris. El 1880 es va fundar la Colònia de Sant Pere, a la zona nord-occidental de sa Devesa, que va servir per augmentar l'oferta de terres al terme. El manteniment de les grans propietats feia per una part que la demanda de mà d'obra es trobàs regulada segons els interessos dels senyors, i per una altra que els pagesos no veiessin la possibilitat de prosperar econòmicament. Tampoc l'accés a la petita propietat no era garantia de desenvolupament, ja que els guanys d'aquesta depenien d'una sèrie de factors:

- La collita anual, un any dolent podia significar la ruïna per a la família pagesa. I en conseqüència l'obligació d'emigrar.
- Aquesta petita propietat depenia també del comportament demogràfic, per una part les epidèmies podien minvar els efectius per treballar i per l'altra un creixement demogràfic provocava un excedent que no podia assumir la dita propietat. Ambdós elements podien ser causa d'una emigració forçada.
- Domina el cultiu de secà per damunt el de regadiu. Destaquen el cultiu del blat, la civada, l'ordi, l'ametllerar i l'olivera. Aquests cultius donen menys guanys que els de regadiu.

Tot i el caràcter agrari del municipi, Artà era un poble amb una forta diversificació econòmica (Manera 2001), però que no va arribar a desenvolupar-se i aconseguir una indústria important. Destacaven l'artesanía tèxtil i la producció d'aliments. Un cas excepcional era el de la indústria del garballó i l'espart.

Hem d'esmentar també l'evolució de la població artanenca, la qual es trobà en descens fins a la dècada dels seixanta del segle XIX, a partir d'aquí comença un lent però progressiu ascens, que tindrà com a punt àlgid els primers anys del XX, quan s'arribarà als 5.831 habitants (cosa que representa un fort augment, si tenim en compte que l'any 1860 la població era de 4.634 hab.). Durant la primera meitat del segle XX la població artanenca s'estanca i no presenta un creixement important. Jaume Alzina proposa quatre etapes per al desenvolupament demogràfic de la comarca de Llevant des del segle XVII fins a 1940, així trobam (Alzina 1993):

- a) Augment demogràfic constant durant tot el segle XVII.
- b) Recessió demogràfica a la primera meitat del XVIII.
- c) Etapa de recuperació demogràfica entre 1750 i 1810.
- d) Nova fase depressiva fins a 1820, arran de la crisi demogràfica que va provocar l'epidèmia de pesta bubònica.
- e) Fins el 1840-45 es torna a donar un creixement sostingut de la població.
- f) Es tornen a donar diverses crisis demogràfiques entre els anys 1845-1855 que aturen la recuperació.

- g) Creixement i recuperació de població que s'allarga fins a finals de la centúria.
- h) Estabilització i desacceleració del creixement demogràfic durant els primers quaranta anys del segle XX.

Pel que fa a la societat, l'Església i la noblesa (sense oblidar als amos de possessió, representants del senyor al municipi) marcaven profundament les pautes de comportament dels artanencs, tractant-se, com a la resta de Mallorca d'una societat conservadora i molt lligada a les seves tradicions –fet relacionat també amb el caràcter agrari de la societat artanenca del segle XIX. El caciquisme fou molt present a Artà en aquest segle i durant les primeres dècades del segle XX. La figura del cacic va tenir un exponent destacat en Pere Morell d'Olesa, propietari de les possessions de sa Torre, els Olors i Païssa. Al poble dirigia el comitè maurodatista i el sindicat caixa rural (Peñarrubia 1991).

L'EMIGRACIÓ A ARTÀ (1836-1950)

Les causes concretes que afavoriren l'emigració artanenca:

— Per una banda, causes de tipus econòmic. Com que la riquesa es trobava en poques mans, bona part de la població havia de cercar recursos alternatius per poder mantenir la família. L'emigració alleugeria el nombre de persones a mantenir en una casa i podia proporcionar riquesa a llarg termini.

— Causes de tipus demogràfic. A pesar d'algunes davallades demogràfiques, al segle XIX hi ha un augment del nombre d'efectius demogràfics; com que l'accés a la terra i al treball és limitat, per a una part de la població el millor és emigrar.

— De tipus sociològic. El fet que unes quantes persones de la vila hagin tingut fortuna a Puerto Rico, estimula altres joves de la mateixa localitat a seguir els seus passos. A més ja no han d'anar a una terra totalment desconeguda, existeix una xarxa artanenca establerta allà, que facilita poder trobar feina. També hi influeix el desig de pujar de condició social.

— L'accés a la terra podria considerar-se una altra causa. A pesar que al XIX es comencin a dividir les terres senyorials, aquesta divisió no pot satisfer tota la població. S'han de fer dues matisacions més: una, que quan els senyors siguin substituïts com a posseïdors de les grans propietats, els nous terratinents mantindran les grans possessions i no hi introduiran gaire canvis per millorar la producció i el rendiment; una altra qüestió és que l'accés a terres podrà funcionar de fre per a possibles emigrants.

Puerto Rico fou el principal focus d'atracció dels artanencs. Tenim notícies que en els primers decennis del segle XIX alguns habitants de la vila s'havien establert a l'illa del Carib.

El cas d'Artà és semblant al de Sóller, els primers fluxos migratoris es donen en la dècada dels trenta del segle XIX. Seguint unes pautes comunes a les dels sollerics, després d'uns primers contactes, anaven arribant a l'illa parents i amics de la família per treballar en els negocis instal·lats pels artanencs. Segons l'historiador artanenc mossèn Antoni Gili, els primers residents d'aquesta vila que emigraren cap a Puerto Rico foren els germans Servera i Sanxo el 1832, juntament amb el fill d'un d'ells, Francesc Servera Cursach. L'any següent (1833) hi anava el pare dels tres germans, Francesc Servera i Canet. Quatre anys més tard, el 13 de gener de 1836, fra Antoni Sanxo i Blanes (Artà, 1801 - Artà, 1872)

partia a Puerto Rico cridat pel bisbe de l'illa. Una vegada arribat fou nomenat rector de la parròquia de Mayagüez i rector del Seminari conciliar d'aquella illa (Gili 2003, 203-204).

El pare Sanxo va cridar dos nebots seus, Antoni i Montserrat Blanes i Juan, perquè l'acompanyassin en la seva aventura americana. Primer va arribar a l'illa Antoni Blanes i Juan, el març de 1837, i va establir-se a Mayagüez, va crear la seva pròpia casa comercial *Blanes y Cía.* (1845) dedicada als teixits i a la merceria, el mateix any es va casar amb Rosa Fernández Suárez, oriünda de Mayagüez. Es veu que les coses li anaren bé i va poder adquirir una gran hisenda, cosa que li permetia controlar tant la producció com el comerç. S'ha de destacar la tasca d'Antoni Blanes per millorar les condicions del poble, sobretot el seu suport es veu reflectit en la construcció de l'Hospital de Sant Antoni a Mayagüez,¹ no sols va donar suport al projecte sinó que hi va contribuir econòmicament (amb 1.000 escuts).² També cal destacar el desig d'alliberar els esclaus de les seves terres, ell, el seu germà i el seu oncle participaren activament contra l'anomenat Codi Negre.³

Del seu germà Montserrat Blanes i Juan també tenim dades precises de la seva estada a Puerto Rico, hi va arribar el mateix any que el seu germà. A la seva arribada va impulsar la creació d'un liceu a Mayagüez, ja que la seva vocació era l'ensenyament, i va passar a ser un dels millors col·legis de l'illa. Va participar activament en la manumissió d'esclaus, imbuït per un profund sentiment cristià.

Darrere els primers Blanes vingueren altres familiars seus que a poc a poc s'anaren establint a l'illa, amb Mayagüez com la seva zona d'influència. Francesc Blanes Mestre va ser batlle de la localitat.

També altres famílies artanenques emigraren a Puerto Rico, com els Amorós i Alzina, que s'establiren a Guayama. Mateu Amorós i Alzina i Rafel Amorós i Alzina es van traslladar a Amèrica entorn de la dècada dels seixanta. Pareix que començaren a treballar a *Blanes y Cía.* Una altra dada curiosa d'aquesta família fou la seva endogàmia, els oncles es casaren amb nebodes per així no haver de dividir el patrimoni familiar.

També s'ha de destacar la família Casellas, que s'establí a Arecibo i a Utuado. Els primers de la família que emigraren pareix que foren els germans Antoni Casellas Pujol i Joan Casellas Pujol, aquests una vegada establerts cridaren cinc nebots seus: Francesc Casellas Sanxo, Antoni C. S., Nicolau C. S., Jaume C. S. i Bartomeu C. S. Pareix que aconseguiren cert èxit econòmic, Joan Casellas fou batlle d'Utuado entre el 1893-97, i dotà el poble de llum elèctrica, els Casellas varen fundar una fàbrica de gel, la qual deixaren al seu nebot Jaume.⁴

¹ L'advocació de l'hospital a Sant Antoni es podria deure tant al nom del benefactor com a la devoció per aquest sant que viu la vila d'Artà.

² És curiós que un dels que varen estar al costat d'Antoni Blanes en el dit projecte, fou el doctor Ramón E. Betances, prohom dels moviments autonomistes portoriquenys i profundament antiesclavista.

³ Establert pel general Prim i que significava el manteniment de l'esclavitud. Una notícia de l'època recollida per Josep Segura ho confirma: «En 1850 se abolió en Puerto Rico el llamado Código Negro prelude de la definitiva manumisión de los esclavos en aquella isla. Parece ser que influyeron en ello el P. Fr. Antonio Sancho Blanes, y sus sobrinos d. Antonio y d. Montserrat Blanes Juan, de Artà, establecidos en Mayagüez. El mariscal de campo D. Enrique de España y Taverner, mallorquín: también, era segundo cabo de aquella capitania general» (Llabrés 1962).

⁴ Informació aconseguida gràcies a les converses amb l'historiador Antoni Gili i amb Joana Sureda, descendent de Joan Casellas Sanxo, l'únic germà que es quedà a Artà.

Pel que es veu els artanencs seguiren el mateix patró que els altres mallorquins i majoritàriament es dedicaren al comerç, altres cases comercials d'artanencs foren les cases comercials, *Brunet y Cía.* i *Juan Hermanos* (dels germans Miquel i Jaume Joan Llaneras).

Segons pareix, el flux migratori cap a Puerto Rico s'intensificà a partir de la segona meitat del segle XIX, les bases les havien posades una bona onada d'artanencs a la dècada dels trenta. Però a principis del segle XX, l'emigració cau, principalment per dues raons: una per la pèrdua de la colònia espanyola després de la guerra de Cuba i les traves nord-americanes una vegada que s'estableixen definitivament a l'illa; i per altra banda, perquè sorgeixen noves destinacions que ofereixen més possibilitats d'èxit. Així i tot l'any 1900 hi havia 62 artanencs residents a l'illa, la majoria dels quals mantingueren la nacionalitat espanyola (Samarria 1999).

Vers finals del XIX es dona un canvi de tendència en l'emigració, se segueix el mateix patró que a la majoria de municipis de l'illa, essent la República argentina i Cuba els principals llocs de destinació dels migrants artanencs.

L'emigració cap a l'Argentina es mantindria fins als anys trenta del segle XX. Segons les dades que aporta Garcias Moll, l'any 1918 hi havia 66 artanencs a l'Argentina (Garcias Moll 1918), i l'any 1929, uns 102 (Garcias Moll 1929). Però el nombre de persones que passaren a la dita República fou més elevat. Entre 1900 i 1940 hem localitzat uns 205 naturals d'Artà que resideixen a l'Argentina, la majoria ubicats a Buenos Aires i Mendoza.

La tasca dels criticats agents dedicats a arreglar els passatges per a emigrants fou important a l'hora que molts artanencs partissin cap a Amèrica. Al diari *La Almudaina* de 1889 apareix una notícia que, si bé consideram un tant exagerada, segurament reflectia una realitat «Se encargan por sí propios de arreglar la documentación de los solicitantes y es voz pública que no lo hacen desinteresadamente. Y por último, visto que se les acaban los mercados de Manacor y de San Lorenzo han empezado a contaminar y trabajar el vecino pueblo de Artá en donde ya tienen preparada una expedición de 300 jornaleros...» (Caimari, Ruiz 1998).

L'illa de Cuba fou el tercer país americà amb més presència artanenca. L'emigració a la gran Antilla es dona amb força en els primers decennis del segle XX. Alguns feren grans fortunes, i potser el cas més representatiu fou el de Bartomeu Ferrer i Villalonga, que va fundar una fàbrica de teules (El Tejar Toledo) juntament amb dos artanencs més, els germans Jaume i Pere Massanet. Bartomeu Ferrer fou elegit president del Centro Balear de Beneficencia de l'Havana a mitjan dècada dels anys vint, i sota la seva presidència aquesta entitat va gaudir de la seva època de més esplendor, superant els 16.000 socis.

En el continent americà trobam presència artanenca en molts d'altres països, dels quals tenim algunes dades:

— Uruguai: localitzats tots a la capital, Montevideo, i es dedicaren bàsicament al comerç. Alguns assoliren una bona posició econòmica i foren membres fundadors de la societat recreativa La Roqueta, creada l'any 1906 per la comunitat mallorquina a la capital. Aquest fou el cas dels germans Pasqual, Miquel i Sebastià Barrios (vicepresident, vocal i jurat respectivament), Bartomeu Sancho (secretari), Gabriel Tous (vocal), Joan Sancho (jurat) i Francesc Massanet (jurat).⁵ També s'ha d'esmentar Francesc Ferrer Llull, que fou el cònsol general de El Salvador a Montevideo, que era fill d'artanencs.⁶

⁵ Ibíd. pàg. 20.

⁶ *Llevant* 30-06-1929.

— Xile: l'emigració en aquest país es va produir devers 1889. També s'hi establiren alguns artanencs, principalment a Santiago de Xile. Però en tenim poques dades.

— Mèxic: de l'emigració dels mallorquins a Mèxic abans de la guerra civil no es tenen gaire dades. El col·lectiu més nombrós pareix que fou el solleric. Sabem que uns set artanencs s'hi traslladaren i s'establiren a la península del Yucatán, principalment a Veracruz. Possiblement es dedicaren al comerç.

— República dominicana: l'emigració cap a l'illa del Carib es dona a principis del segle XX. Hi tenim localitzats onze artanencs entre 1917 i 1929.

— Colòmbia: solament tenim notícies d'un artanenc establert al país centreamericà, es tracta de Joan Payeras Perxana. Devers l'any 1904 s'embarcà cap a Costa Rica on es dedicà al comerç, fins que el 1908 es traslladà a la ciutat de Colón (Panamà). El 1915 s'establí a la ciutat de Barranquilla (Colòmbia), on es dedicà al comerç i fou copropietari de l'Hotel Internacional de la ciutat de Buenaventura. En aquests anys fou nomenat president del Casino Español.⁷

Vers els vint es dona un petit flux migratori cap a França. Aquest també fou denunciat pel setmanari *Llevant*, en el qual sortiren diversos articles denunciant l'emigració que es produïa cap a Cuba i el país veí: «De cada día aumenta la emigración hacia Francia, han salido 7 u 8 jóvenes esta semana, entre ellos: Jordi Morey (Escolà), Tomás Juan (de Sa Drogueria), Juan Grau (fill des Municipal), en Tasa, en Suau etc».⁸ Segons contà Antoni Cursach Amorós, foren bastants els artanencs que hi emigraren. Les principals zones on s'establiren foren Mulhouse, Marsella i Belfort. Treballaren bàsicament als comerços dels mallorquins i al camp.

Cap a Àfrica quasi no s'hi traslladaren, els artanencs; els pocs que hi hem localitzat s'establiren a Alger.

EL RETORN DELS EMIGRANTS I LA SEVA APORTACIÓ A LA VILA

També foren molts els que retornaren a Artà després d'haver aconseguit fortuna fent les «amèriques», la tornada dels emigrants va comportar una sèrie de canvis significatius a la vila.

Pel que fa als canvis introduïts per la inversió dels capitals:

En primer lloc, i molt important, hem de ressaltar la compra per part d'alguns emigrants rics de les grans possessions senyoriales. Segons ha estudiat Jaume Alzina, a partir de la segona meitat del segle XIX la noblesa terratinent d'Artà s'enfonsà com a grup social hegemònic i fou substituïda per una nova classe burgesa (Alzina 1993), destaquen les famílies Blanes i Juan i Amorós i Alzina, que una vegada enriquits varen adquirir moltes terres, consolidant-se com els nous propietaris importants d'Artà. Antoni Blanes va comprar les possessions de Son Marí (al terme de Santa Margalida, 1853), Albarca (a Claudi Marcel, 1870), es Verger (família Moragues, 1870); per altra banda el nebot i hereu d'Antoni Blanes, Rafel Blanes i Massanet, va adquirir Can Canals (a Francesc Garau) i una porció de Son Sureda (a Epifani Fàbregues, 1886).

⁷ Ibíd. 10-08-1929.

⁸ *Llevant* 30-09-1921.

Per la seva banda, Mateu Amorós i Alzina va comprar les posades de Son Morei i de Betlem (als germans Homar, anys seixanta), Sebastià Amorós i Alzina va comprar sa Mesquida i Lluís Amorós i Alzina sa Duaia i es Racó. Com hem assenyalat abans, cal destacar l'endogàmia d'aquesta família, estratègia per no dividir el patrimoni.

A conseqüència d'aquesta compra de terres veiem com la noblesa és substituïda per una altra classe social, esmentant, però, que la dita burgesia no introduirà canvis en la tinença i producció de la terra, limitant-se a continuar la línia marcada per la vella classe terratinent. La compra de terres era més un símbol del seu nou estatus social i els permetia controlar la vida social, econòmica i política de la vila.

En segon lloc, el capital dels retornats també es va invertir a millorar les infraestructures d'Artà, destacant la tasca de la família Blanes. Rafel Blanes fou un dels impulsors de la línia de ferrocarril entre Artà i Palma –amb el suport del solleric Jeroni Estades, impulsor del tren de Sóller a Palma i diputat a Corts–, Antoni Blanes Juan juntament amb el seu germà Montserrat va fundar l'Asil de Santa Rosa, assistit per les Germanes de la Caritat i destinat a servir de refugi a la gent pobra i malalta (Gili 2003).

En tercer lloc, els emigrants varen voler demostrar la seva riquesa construint-se grans casals al centre. El nucli antic d'Artà n'és una bona mostra, si bé cal puntualitzar que per diferenciar-se dels antics senyors, la majoria dels nous rics construïren les seves cases amb un estil diferent al tradicional.⁹ Podem destacar com a exemples na Batlessa al C/ Ciutat o les cases que es varen construir Antoni i Montserrat Blanes al C/ Rafel Blanes, (la del primer coneguda popularment com *es Centro*).¹⁰

En quart lloc, hem d'assenyalar l'aportació econòmica que feren els retornats, sobretot els Blanes, com a mecenes d'obres d'art. Bàsicament feren aportacions a l'església: la restauració de la capella del Sant Crist de Sant Jordi, la construcció d'un sepulcre daurat per dur en processó el Divendres Sant, la compra d'un orgue i una campana nous per a la parròquia,¹¹ la construcció d'una artística façana al cementiri, foren algunes de les aportacions dels Blanes a la vila d'Artà (Gili 2003).

Pareix que els nous rics no varen invertir gaire en la indústria del poble, sector molt dèbil a Artà, i es varen dedicar més a substituir la noblesa com a grans propietaris de terres. Així aquesta substitució no va comportar uns canvis substancials en la societat artanenca.

Els canvis que introduïren els emigrants en la societat i en els costums són menys coneguts. Segurament molts d'ells seguien emprant peces de roba típiques de les Antilles i d'altres zones d'Amèrica, tant els homes com les dones.

Quasi totes les famílies nobles d'Artà emparentaren amb les famílies que havien fet fortuna a les Amèriques. Un cas destacat és el de la família Amorós.

Montserrat Blanes també va destacar a la localitat per dur una tasca evangelitzadora arran de l'establiment d'una comunitat metodista a Artà. Gràcies a les gestions dels germans Blanes i Juan es varen poder establir les Germanes de la Caritat a la localitat. Per tant, les seves aportacions a la societat artanenca són en part fruit de les gestions dels emigrants.

La nova burgesia es va aliar amb la noblesa com a classe dirigent i va seguir practicant el caciquisme. N'és un bon exemple la carta que li envien a Antoni Blanes,

⁹ Aportació feta per l'historiador artanenc Antoni Gili i Ferrer (20-11-2006).

¹⁰ Perquè va acollir el Centre Social d'Artà.

¹¹ Aquest orgue va ser comprat gràcies a una col·lecta entre els artanencs residents a Puerto Rico el 1894, dirigida per Montserrat Blanes. La quantitat aportada fou de 2.843,50 pessetes.

perquè els arrendataris del marquès de Bellpuig votaren a favor del senyor de la Font dels Olors.

La creació del setmanari *Llevant* (1917) va facilitar el contacte entre Artà i els residents d'aquesta vila al nou món. A més, es probable que tingués aportacions de capital americà. Les seves pàgines recollien la vinguda o partida dels artanencs residents a Amèrica. També s'enviava al dit continent per mitjà de subscripcions.

El 1898 durant la guerra entre Espanya i els EUA, es varen fer diverses processons a Artà en favor de la victòria espanyola, quasi tots els artanencs residents a l'illa del Carib varen participar com a voluntaris en la guerra.

Durant les festes de Sant Antoni i Sant Salvador els emigrants que podien retornaven a la localitat i feien ostentació de la seva riquesa. Aquesta notícia de premsa n'és un bon exemple:

«Reseña de las fiestas perpetradas este año en honor del glorioso patrón de esta Villa: Todos los años las fiestas de San Salvador atraen a esta población muchos de los artanenses que viven en otras tierras y lugares. Viene parte de la gente emigrada de la gente de exportación de este pueblo que consiste: en criadas de servir, para Palma; guardia civiles para la Península e Islas adyacentes; carabineros, para idem., americanos de mostrador, para Puerto Rico y Méjico; jornaleros y menestrales para distintos parajes y especialmente para las repúblicas latinas de la América del Sur, y en algún militar, clérigo o monja, empleado o maestro, por todas y cada una de las partes del globo terráqueo.

El cortejo de los llegados este año no ha sido nutrido ni muy brillante. Seáis, con todo, bien venidos, amantes del termino.

También han venido a la fiesta las indispensables torroneras y avellaneras, los frescos horchateros y los feriantes, buhoneros y baratilleros de toda fiesta rural. Estos elementos, unidos a nosotros, los indígenas, hemos celebrado fiestas, que cronicamos para memoria de las generaciones venideras y honra de la comisión que las ha llevado a feliz termino.

La verbena del Santo, todo Artá despierto pudo ver como se encendían en el castillo de San Salvador una porción de flechas, bombas, granadas, rodellas, y otros fuegos más o menos artificiosos. Amenizaba el acto la música palidecían ante la luna, que quiso presenciar tan gran espectáculo.

*En la iglesia hubo completas y oficio de tres capellanes, con órgano, cantando por la Reverenda Comunidad parroquial y predicado por un orador culto y discreto, que ponderó las excelencias del Santo y tuvo el buen gusto de no citar a la Maria Espulgas y demás eminencias del pueblo, que todos los años el predicador de turno echa trona avall».*¹²

Es feren moltes glosses de temàtica migratòria, com aquesta (Gili, 1997):

*En Saurina n'és vengut
de les Índies de dur plata;
n'ha duit una fam que el mata,
ronya per sa pell i grata.
Quin viatge més perdut!*

En definitiva la petjada migratòria va influenciar de forma duradora la localitat, i no foren poques les famílies que tingueren un familiar o conegut que havia partit a «fer fortuna».

¹² *La Tarde*, 11-08-1903.

CONCLUSIONS

Una vegada exposat com es va produir l'emigració a Artà, podem extreure'n les conclusions següents:

— Les causes que impulsaren els artanencs a emigrar estan principalment relacionades amb la dificultat per accedir a la terra i amb les poques possibilitats de prosperar.

— Pel que fa a les zones on s'establiren, varen residir sobretot a les ciutats importants. Així a Puerto Rico bàsicament els trobam a Mayagüez, Guayama o Arecibo; a l'Argentina, a Buenos Aires i Mendoza; a Uruguai a Montevideo; a Xile a Santiago; a Cuba a l'Havana, etc.

— Els artanencs es dedicaren bàsicament al comerç i al cultiu del cafè a Puerto Rico, als altres llocs principalment es dedicaren al comerç, l'agricultura i altres professions (merceries, fàbriques de gel, d'electricitat, etc.).

— Una vegada assentats, els emigrants mallorquins varen contribuir al desenvolupament d'infraestructures a Puerto Rico. En són exemples els casos dels germans Antoni i Montserrat Blanes, Joan Casellas, Joan Payeras o Bartomeu Ferrer. Per això molts d'ells foren nomenats fills il·lustres de les localitats on varen residir.

— Una vegada retornats, molts d'emigrants invertiran majoritàriament en terres, substituint l'antiga noblesa terratinent.

— El capital s'invertirà també en la construcció de casals que posin de relleu la seva nova condició social. També s'invertiran a millorar les infraestructures de la localitat.

— La petjada migratòria encara es pot veure a Artà, no sols admirant els magnífics casals que construïren, sinó també pel nombre de carrers dedicats als emigrants i llocs més destacats (C/Antoni Blanes, C/Montserrat Blanes o C/Argentina).

— En tots els llocs on s'establiren els artanencs es mantingué viu el record de Mallorca i del poble nadiu. Posteriorment, seran molts els descendents dels emigrants artanencs que voldran conèixer les seves arrels.

— Finalment cal dir que, pel que sembla, en el cas d'Artà la burgesia invertirà en terres i a mantenir un estatus social com el dels antics nobles. Els indians no intentaran crear una nova classe social, sinó que s'aliaran amb els senyors. Així i tot, l'emigració no deixarà ningú indiferent i marcarà directament o indirectament un gran nombre d'habitants de la vila.

BIBLIOGRAFIA

- ALZINA MESTRE, J., *Població, terra i propietat a la comarca de Llevant de Mallorca (segles XVII, XVIII, XIX)*, *Municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera*, Artà, Ajuntament d'Artà, 1993.
- BLANES MESTRE, I., *Ramon Llull. Comentario acerca de las ideas del filosofo. Apéndice: noticias sobre los Blanes de Mallorca y Artà*, Palma, Mossèn. Alcover, 1950.
- BUADES CRESPI, J., *L'emigració balear a la República Dominicana*, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 1998.
- *Emigrants illencs al Río de la Plata (La vida associativa a Buenos Aires i Montevideo)*, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 1995.
- *1998: L'allau emigratòria de mallorquins a l'Argentina i Xile*, dins «Els Camins de la Quimera» núm. 3, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 2002.

- BUADES CRESPI, J.; MANRESA, M. A.; Marimon, A.; MAS, M., *El moviment associatiu balear a l'exterior (l'emigració de les Illes Balears a Ultramar)*, dins «Els Camins de la Quimera» núm. 1, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 2001.
- CAIMARI, B.; MESTRE, M. V., *Els emigrants balears a Amèrica en els anys vint*, dins «XVII Jornades d'Estudis Locals», Palma, IEB, 1999.
- CAIMARI CALAFAT, B.; RUIZ CARVAJAL, J. R., *L'emigració de balears a Amèrica a través del diari La Almudaina (1887-1906)*, Palma, IEB 60-61, 1998.
- CARRIÓ, C., *De quan Ciutat queia enfora*, Palma, Documenta Balear, 2003.
- CIFRE DE LOUBRIEL, E., *La formación del pueblo puertorriqueño. La contribución de los catalanes, balearicos y valencianos*, San Juan, Instituto de Cultura Puertorriqueña, 1970.
- CUBANO IGUINA, A., *Un puente entre Mallorca y Puerto Rico: la emigración de Sóller (1830-1930)*, Colombres (Asturias), Colección Cruzar el Charco, Fundación Archivos Indianos, 1993.
- ENSENYAT I JULIÀ, J., *Mallorquins a Puerto Rico*, Palma, Col·lecció de Balears i Amèrica, 13, 1992.
- FERRAS, R., *Des Baléares vers le Bas-Languedoc. Un aspect de la migration des Majorquins avant la première guerre mondiale*, dins «Majorque, Languedoc et Roussillon, de l'Antiquité à nos jours», Montpellier, Université Paul Valéry, 1982.
- GARCÍAS MOLL, J., *Guía de balearicos residentes en la República Argentina*, 1918.
— *Guía de balearicos residentes en la República Argentina*, 1929.
- GILI I FERRER, A., *Antoni Llinàs, Apòstol d'apòstols*, Palma, dins «Amèrica, l'altra història de les Balears», Col·lecció de Balears i Amèrica, IV, IEB, 1991.
— *Els Blanes d'Artà: la nissaga dels Blanes Viale*, Palma, Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics, 13, 2003.
— *Montserrat Blanes i Juan (1817-1899). El doble retorn*, Palma, Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics, 10, 2000.
- JOFRE CABELLO, A., *Así emigraron los Balears a la Argentina*, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 1997.
- LLABRÉS BERNAL, J., *Noticias y Relaciones históricas de Mallorca: 1841-1860*, vol. 3, Palma de Mallorca, Sociedad Arqueológica Luliana, 1962.
- MANERA, C., *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*, Palma, Lleonard Muntaner, 2001.
- MARIMON RIUTORT, A., *Els balears en les guerres de Cuba, Puerto Rico i les Filipines*, Barcelona, Barcanova, 1996.
— *Aproximació a l'emigració balear a Cuba fins el 1898*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics «Les Illes Balears i Amèrica», III, IEB, 1992.
— «L'emigració mallorquina a Puerto Rico (1890-1920)», Palma, dins *Las migraciones del siglo XX*, Universidad de Alicante, 1999.
— *Les repercussions de les guerres de Cuba i de les Filipines a les Illes Balears*, tesi doctoral, UIB, 1993.
— *La crisi de 1898 a les Illes Balears*, Palma, El Tall, 1997.
- MOLINA DE DIOS, R., *Treball intensiu, treballadors polivalents (Treballs, salaris i cost de la vida, Mallorca, 1860-1936)*, dins «Col·lecció: Tesis doctorals de les Illes Balears», Palma, Conselleria d'Economia, Comerç i Indústria, 2003.
- MOLL, I.; SEGURA, A.; SUAU, J., *Cronologia de les crisis demogràfiques a Mallorca, segles XVII-XIX*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1983.
- MOLL, I.; SUAU, J., «Canvis i permanència de les institucions senyoriales a Mallorca durant el segle XIX», dins AA.VV., *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, 1986.
- MOLL, I., «La estructura familiar del campesinado de Mallorca (1779-1820)», dins AA.VV., *La familia en la España mediterránea (siglos XV-XIX)*, Barcelona, Crítica, 1987.
- NEGREIRA PARETS, J. J., *Balears en la Guerra de Filipinas (1896-1898)*, Palma, Lleonard Muntaner editor, 2006.

- NEGREIRA, J. J.; MESA, J. L., *Mallorquines, menorquines y pitiusos en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, Palma, Olañeta Editor, 1998.
- ORELL I VILLALONGA, B., «L'alfabetització dels emigrants mallorquins entre finals del s. XIX i principis del XX», dins XXIV Jornades d'Estudis Locals *Història/Històries de la lectura*, Palma, IEB, 2005.
- PEÑARRUBIA, I., *La Restauració a Mallorca (1874-1923)*, Palma, Documenta Balear, 1997.
- *Mallorca davant el caciquisme i la qüestió nacional*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- PITTALUGA, E., *Notas sobre la emigración mallorquina a América a mediados del siglo XIX*, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics «Les Illes Balears i Amèrica», vol. III, Palma, IEB, 1992.
- PUMAREDA O'NEIL, L., *La indústria cafetalera en Puerto Rico 1736-1969*, San Juan (Puerto Rico), 1990.
- RIPOLL MARTÍNEZ, A., *Alguns aspectes de l'emigració mallorquina a Puerto Rico*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics «Les Illes Balears i Amèrica», III, IEB, 1992.
- RODINO, H. J., *Inmigrantes españoles en Argentina: adaptación e identidad. Documentos (1915-1931)*, Buenos Aires, CIBINA, 1999.
- SALVÀ TOMÀS, P., *Els efectes de la transició demogràfica il·lenca sobre el territori: el marc de l'emigració a les Illes Balears entre 1875 i 1995*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics «Les Illes Balears i Amèrica», III, 1992.
- *El movimiento de la población de las Islas Baleares entre 1878 y 1900*, dins *Mayurqa* núm. 17, Palma, UIB, 1977.
- SAMARRIA, T., *Lealtad y nacionalidad. Catálogo de catalanes, valencianos y baleares residentes en Puerto Rico tras el cambio de soberanía de 1898*, San Juan (Puerto Rico), PR Books, 1999.
- SÁNCHEZ ALONSO, B., *Las causas de la emigración española 1880-1930*, Madrid, Alianza Editorial, 1995.
- SANCHO ORELL, M. B., *El mestre Andreu Ferrer i l'ensenyament a Artà (1916-1928)*, Palma, ICE, 1984.
- SANXO, P., *Fotografies*, Artà, Ajuntament d'Artà, 2003.
- SANTANA MORRO, M.; MARIMON RIUTORT, A., *Les emigracions forçades del franquisme: refugis i exiliats de les Illes Balears a causa de la guerra civil (1936-1939) i la postguerra*, Palma, Govern de les Illes Balears. Conselleria de Presidència, 2003.
- SEGURA, M., *Un lejano aroma de café. Crónica de mallorquines en Puerto Rico*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 1997.
- SERRA BUSQUETS, S., «L'emigració de les Illes Balears», dins *1898 la fi d'un món*, FORTEZA, G.; LLINÀS, B. (coords.), Palma, Govern Balear, Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, 1998.
- *L'emigració de les Illes Balears a Amèrica*, Palma, dins Congrés Internacional d'Estudis Històrics «Les Illes Balears i Amèrica», III, IEB, 1992.
- *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX*, Palma, Edicions Cort, 2001, pàg. 11-97.

FONTS:

Setmanari *Llevant*: 1916-1931.

Revista *Majorica*: 1925.

Arxiu Municipal d'Artà (AMA):

Lligall 357, Padró d'habitants 1898.

Lligall 358, Padró d'habitants 1904.

Lligall 359, Padró d'habitants 1914.

Lligall 362, Padró d'habitants 1928.

Lligall 416, Quinta 1916.

Lligall 417, Quinta 1923-25.

Lligall 420, Quinta 1936-40

ARXIU DEL REGNE DE MALLORCA (ARM):

— Secció Govern Civil. Passaports (1917-19).

Lligall 849 Passaports (1917-1919).

Lligall 850 Passaports (1919-1921).

Lligall 851 Passaports (1921-1923).

Lligall 852 Passaports (1923-1926).

Lligall 853 Passaports (1926-1928).

Lligall 854 Passaports (1928-1929).

Lligall 855 Passaports (1929-1933).

Lligall 856 Passaports (1936-1937).

— Secció INE, Estadísticas de la emigración

Caixa 260, 1881-1886 i 1916-1922.

FONTS ORALS:

Antoni Gili (Artà)

Joana Sureda (Artà)

Jaume Cabrer Fito (Artà)

Joan Carrió (Artà)

Mary Miranda (Puerto Rico)